

Üniversite ve Siyaset; Çarlık Rusyası ve Osmanlı Devletinde Meşrutiyet Hareketinde Yüksekokullar - 1905 / 1908

University and Politics; Colleges in the Constitutional Movements in Tsarist Russia and the Ottoman Empire - 1905 / 1908

Kemal Kahraman

İstanbul Ticaret Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

Orcid: K. Kahraman (0000 – 0002 – 5427 – 9997)

Özet: Bu çalışmada yazar Çarlık Rusyası ve Osmanlı devletinde yaşanan meşrutiyet hareketlerine üniversitelerin katkısını karşılaştırmalı olarak ele alıyor. Dönemin entelektüel ve siyasal yaşamında üniversitelerin durumuyla siyasal katılımları arasındaki benzerlik ve farkları ortaya koymaya çalışıyor. 19. yüzyılda Avrupa'da yaşanan ekonomik, kültürel ve siyasal gelişmeler belli bir süreçte ve oranda Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusya'sını etkisi altına almıştır. İhtilalden sonra büyük sosyal patlamalar yaşayan Fransa, koalisyon ve Napolyon savaşlarıyla Avrupa'yı sarsarken Batı'da yaşanan modernleşme akımlarını gittiği ülkelere taşımıştır. Aydınlar modern düşünceyle temas kurarken klasik monarşik yapılar gelişmelere ayak uydurmak için reform hareketlerine girişmiştir. Avrupa'da anayasal monarşi talebiyle birbiri ardınca devrimler yaşanırken Rusya ve Osmanlı Devleti'nin bundan etkilenmemesi düşünülemezdi. Batı kültürüyle yakından temas halinde olan yükseköğretim kurumları, aydınlarla, siyasi partilerle beraber değişimin en önemli aktörleri olmuştur. Yabancı yatırımlarla sanayileşmede büyük bir yol kat eden Rusya'da işçi sınıfı, aydınlar ve öğrencilerin sosyal eylemlerine Japon savaşı yenilgisi eklenince 1905 - 6 sürecinde Çar, anayasal monarşiye geçmeyi kabul etmek zorunda kalmıştır. Farklı bir sosyal yapıya sahip olan Osmanlı devletinde işçi sınıfı ve halkın katılımı sınırlı düzeyde kalırken aydınlar, askerler ve öğrenciler anayasal monarşiye (1908) giden yolun öncüsü olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sultan, Rusya, Çar, monarşi, anayasa.

Abstract: In this study, the author comparatively examines the contribution of universities to the constitutional movements in Tsarist Russia and the Ottoman Empire. It tries to reveal the similarities and differences between the position of universities and their political participation in the intellectual and political life of the period. The economic, cultural and political developments in Europe in the 19th century influenced Tsarist Russia and the Ottoman Empire in a certain period and to a certain extent. While intellectuals came into contact with modern thought, classical monarchical structures initiated reform movements to keep up with developments. While revolutions were taking place one after another in Europe demanding constitutional monarchy, it was unthinkable that Russia and the Ottoman Empire would not be affected by this. Higher education institutions, which are in close contact with Western culture, have become the most important actors of change along with intellectuals and political parties. In Russia, which had made great progress in industrialization, when the defeat of the Japanese war was added to the social actions of the working class, intellectuals and students, the Tsar had to accept the transition to constitutional monarchy in 1905-6. While the participation of the working class and the public remained limited in the Ottoman state, which had a different social structure, intellectuals, soldiers and students were the pioneers of the road to constitutional monarchy of 1908.

Keywords: Ottoman, Sultan, Russia, Tsar, monarchy, constitution.

1. Giriş

Avrupa modernleşme ve endüstri çağına girerken Doğu'da çok geniş topraklara hükmeden iki büyük devlet vardır; Osmanlı Devleti ve Rusya. Rekabet ve sık sık savaş halinde olan bu iki büyük devlet, esasen buldukları coğrafya ve yüzyıllar boyunca süren alışverişleri nede-

niyle yapısal olarak önemli benzerlikler ve paralelliklere sahiptir. Bu nedenlerle batıdaki gelişmelerden aynı dönemde etkilenmişler, uyum sağlamak için ıslahat sürecine girmişler, benzer sosyal olayları yaşamışlardır. Bu çalışma söz konusu ıslahat ve devrim süreçleri arasındaki benzerlikleri, etkilenmeleri ve yaşanan sosyal ve siyasal

hadiseleri karşılaştırma yöntemiyle ele almaktadır.

Fransız ihtilalinin hemen arkasından Napolyon'un ortaya çıkması, ordularıyla Moskova'ya kadar gelmesi Rus devleti ve toplumu üzerinde büyük bir travma etkisi yapmıştır. Her ne kadar Çarlık Rusya'sı klasik monarşileri koruma refleksiyle ortaya çıkan Kutsal İttifak içinde yer almış, başarılı olmuş, Fransa'da monarşinin yeniden tesisine büyük katkı sağlamış, bunun için Avrupa'da kurucu bir ülke olarak kabul görmüşse de, bütün bu yakın temaslar Rus toplumunda önemli ve kalıcı etkiler bırakmıştır (Emir, 25). Ünlü Rus yazar Tolstoy *Harp ve Sulh* adlı eserinde bu etkileri roman diliyle anlatır. Öte yandan Rus monarşisi, Fransa'ya kadar gittiği halde orada bir şeylerin artık kalıcı olarak değiştiğini fark edememiş görünmektedir. 1815 Viyana Kongresi'nde klasik monarşiler tehlikenin atlatıldığı, eski Avrupa statükosunun yeniden temin edildiği yanılgısına kapılmış olmalıdır.

Napolyon devrinde Osmanlı Devleti için de benzer bir durumun söz konusu olduğunu söyleyebiliriz. Osmanlı yönetimi Fransız İhtilalini pek iyi takip edememiş, ciddiye alamamıştır. Öyle ki ihtilalden sonra gelen yıllarda Avrupa kıtasında ihtilalin ve cumhuriyetin yıldönümlerinin kutlanabildiği tek başkent, İstanbul'dur. Fransızlar Cadde-i Kebir'de (İstiklal Caddesi) devrim kokartları ve karanfillerle kutlama yaparken diğer elçiliklerin engelleme çabalarına kulak asmamıştır (Yeşil, 409).

Ta ki Napolyon Mısır'a asker çıkarana kadar. Bu belli ki hiç beklenen bir şey değildir. Mısır'da yeterli direniş görmeyen Napolyon, İskenderiye'yi, Kahire'yi işgal ettikten sonra Akka'da durdurulabilmiştir. Cezzar Ahmet Paşa'nın gayretleri ve o sırada Fransa'yla savaş halinde olan İngilizlerin desteğiyle. Burada asıl konumuz, o zamana kadar ancak elçiler vasıtasıyla bir ölçüde tanınan Fransızların bizzat bir Osmanlı vilayetiyle temas kurmasıdır. Napolyon'un ordusunda sadece askerler yoktur. İçlerinde Sacy (Bilici, 366) gibi ünlü doğu bilimciler, tarihçiler, sanatkarlar vardır. Bu temaslar sonucu Mehmet Ali Paşa zamanında Mısır'da başlayan yenileşme hareketi, Osmanlı başkentini de etkilemiştir (Örnek, 47). Yalnız Napolyon değil, Fransa'yı örnek alarak, oradan destek alarak güçlenen Mehmet Ali Paşa'nın Devlet-i Aliye'ye kafa tutması, yenmesi, Kütahya'ya kadar gelmesi, Osmanlı üzerinde uyarıcı bir şok olmuştur. Osmanlı, kendi paşasını ancak Rusya'nın desteğiyle durdurabilmiştir (Kocaoğlu, 195).

Bu noktada II. Mahmut'un neden radikal bir reform hareketine giriştiğini anlamak daha kolay olacaktır. Öyle ki kendisinden sonra uygulamaya konan tüm ıslahat ve reform hareketlerinde hep onun yaptığı başlangıcın, getirdiği modern kurumların etkisi vardır. II. Mahmut devri (1808 - 1839) Napolyon Savaşları'nın, Fransız İhtilalinin Avrupa'yı kasıp kavurduğu bir süreçte yaşanmıştır (Özcan, 20). Viyana Kongresinde Avrupa siyasi haritası yeniden şekillenirken Osmanlı'ya pek de olumlu sonuçlar getirmemiştir. Avrupa'da herhangi bir ulusçu isyana ortak müdahale kararı alınırken Osmanlı devletindeki uluslar adeta isyana teşvik edilmiştir.

Kısacası Napolyon Savaşları yenilgiyle sonuçlansa da Fransa'ya etkisinden bir şey kaybettirmemiştir. İşgal ettiği her ülkeye "hürriyet, eşitlik, kardeşlik" sloganıyla giden Fransız ordusu gittiği ülke halklarını sukut-u hayale uğratsa da (Çetintaş, 68) Avrupa'nın her yerinde kalıcı bir miras bırakmış, adeta devrimin tohumlarını saçarak geri dönmüştür. Napolyon yenilmiş fakat modern Fransa kazanmıştır. Galip geldiğini sanan monarşik yapılar, kısa zaman sonra başlayan isyanlarla sarsılmıştır. İsyân, devrim, ıslahat, adı ne olursa olsun meydana gelen değişimin boyutları ülkelerin durumuna, konumuna göre farklılık göstermiştir (Emir, 45 - 90).

Osmanlı için Kırım Savaşı'nın da bu anlamda bir dönüm noktası olduğunu söyleyebiliriz. Rusya'ya karşı ittifak içine giren Osmanlı başkenti, müttefik Fransız ve İngiliz askerlerini misafir etmiş, bu da binlerce Avrupalı subayın, askerin İstanbul halkıyla temas kurmasına yol açmıştır. Osmanlı yönetiminde, bürokrasisinde yer verilen birçok Batılı uzmanın yanında böyle geniş çaplı bir karşılaşma ister istemez kültürel ve sosyal bir alışverişi de beraberinde getirmiştir. Yaşanan bu kültürel şok, İstanbulluların hafızasında silinmesi mümkün olmayan izler bırakmıştır (Hornby).

Değişim elbette toplumların duyurgaları diyebileceğimiz aydınlar ve öğrenciler arasında öncelikle kendini göstermiş, toplum yapılarına göre halkın sosyal ve siyasal katılım oranı gerçekleşmiştir. Bu çalışmada modern çağa girerken meydana gelen söz konusu etkileşimi Osmanlı ve Rusya örneğinde izlemek istiyoruz. Osmanlı devletinde ıslahat adı verilen yenileşme hareketinin Rusya'dan önce başladığını görüyoruz. Bunun için cephelerde alınan yenilgiler, Osmanlı sisteminin çok daha eskilere dayanması gibi nedenler ileri sürebiliriz. Ne de olsa Rusya yakın zamanlarda büyük bir devlet haline gelmiş, nispeten genç bir birikime sahip ülkedir. Türk dünyasında yayılmasını tamamladıktan sonra Batıya yönelmiş, Baltık ülkeleri, Doğu Avrupa, Karadeniz ve Kafkasya'da ilerlemeye çalışan emperyalist bir ülke olmuştur. Kazanılan zaferler monarşik Çarlık sistemini de güçlendirmiştir.

Ne var ki zaman değişmektedir. Batı dünyasında yaşanan modernleşme, burjuvazinin ve sivil toplum kuruluşlarının siyasal katılım talepleri, ticaretin gelişmesi gibi faktörler er veya geç sınırlarına dayanan Osmanlı devletini ve Çarlık Rusya'sını etkileyecektir. Osmanlı'nın II. Mahmut devrine (1808 - 1839) karşılık gelebilecek büyük reformcu Çar II. Aleksander'dır (1855 - 1881). Onu serfliğin kaldırılması gibi büyük reformlara iten en önemli dış etken, yaşanan iki büyük işgal ve yenilgi olmuştur diyebiliriz; Napolyon ve Kırım Savaşları.

Fakat sosyal hadiseleri sadece savaşlara bağlamak eksik olacaktır. Batı dünyasında yaşanan bilimsel, teknolojik, ekonomik gelişmeler, Batıyı etkileyen ünlü yazar ve düşünürler, onların öngörüsüyle meydana gelen sosyal ve siyasi gelişmeler, elbette Osmanlı ve Rus aydınları tarafından izlenmektedir. Buna kendi aydın ve yazar potansiyelinin katkılarını da ekleyebiliriz. Mesela Rusya'da ailesi Habe-

şistanlı olan ünlü yazar Puşkin 1833'de yayınlanan *Bronz Süvari* adlı şiirinde St. Petersburg'daki ünlü Petro heykeli üzerinden Rus modernleşmesiyle hesaplaşır (Erkan, 31). Nikolay Gogol serflik sistemini alaya alarak eleştirdiği *Ölü Canlar* adlı romanını 1843'de yayınlamıştır (Gogol). Sansür heyetinin engellemesi nedeniyle tamamı yayınlanamasa da mevcut haliyle okurlar tarafından büyük kabul gören romanın etkileri ancak Kırım yenilgisinden sonra Çar tarafından dikkate alınmış görünmektedir.

Türk edebiyatında buna benzer bir eseri daha sonraki yıllarda Ziya Paşa'da (*Zafername*) görüyoruz. Her ne kadar Girit Savaşı üzerinden Sadrazamı hedef alan satirik bir şiir de olsa, sonuçta daha çok bir kişi eleştirisidir. Burada ünlü Rus yazarların o zamandan günümüze kadar bütün Batı'da okunduğunu hatırlamakta fayda vardır. Hıristiyan bir mirasa sahip olan Rusya'nın modern Avrupa ile kültürel ve siyasal entegrasyonu daha hızlı ve kolay olmuştur. Bunun bir nedeni İngiltere başta olmak üzere Batı ülkelerinin Osmanlı üzerindeki siyasetlerini zamanla değiştirmeleri, Rusya'ya yaklaşarak Osmanlı topraklarını paylaşma siyaseti gütmeye başlamalarıdır. Sonuçta Rusya'nın Batıdaki gelişmeleri daha yakından takip ettiğini, daha köklü ve sosyal tabana yayılan bir değişim sürecine girdiğini söyleyebiliriz.

Osmanlı'da büyük reformlar daha çok askeri ve sivil devlet kurumlarını şekilsel olarak etkilerken II. Aleksander'ın toprak sistemini değiştirerek serfliliği ortadan kaldırması buna bir örnektir. II. Aleksander 1855'ten 1881'e kadar hüküm sürerek istikrarlı bir reform devri yaşanmasını sağlamıştır. Bu uzun dönemde uygulamaya konulan eğitim reformları okuma yazma oranının yükselmesine yol açmış, sıradan vatandaşların siyasi etkinliklere katılma oranını artırmıştır. Gerek aydınlar, gerek üniversiteler, gerek toplumda önemli değişiklikler yaşanmış, muhalefet grupları ortaya çıkmış, siyasal katılım taleplerinin baskısı iyice artmıştır (Mosse, 54).

Ülke çapında idari ve sosyal modernizasyon sağlamak için Zemstvo adıyla resmi bir yerel kalkınma örgütü kurulmuştur (1864). Bu örgüt o kadar yaygınlaşmış ve etkili hale gelmiştir ki zamanla asilzadelerin ve merkezi hükümetin yönetim tekeli ortadan kaldırmıştır (Mosse, 20). Rusya'da muhalefet sosyal ve sınıfsal temelli olarak gelişmiştir. Muhafizler arasında şiddet kullanmaktan kaçınmayan devrimci gruplar da vardır. Bu nedenle devrim süreci kanlı çatışmalara sahne olmuş 1881'de Halkın İradesi adlı örgütün düzenlediği suikast sonucunda II. Aleksander öldürülmüştür.

Osmanlı toplumunda ise modernleşme sürecinde belli bir aydın kesim etkilenip siyasi örgütler kursa da motivasyonun ve sosyal kargaşanın temelinde etnik yapılar ve uluslaşma boyutu öne çıkmaktadır. Batılı ülkeler tarafından gizli veya açık desteklenen gruplar uluslaşma sürecinde bağımsızlık mücadelesi vermiştir. Tıpkı Rusya'da olduğu gibi Osmanlı devletinde de Sultan Abdülhamid'e karşı bir suikast girişiminde bulunulmuş fakat bu sosyal değil etnik bir temele dayanmıştır. Başarısız olsa da çok sayıda

insan ölmüş, dahası bir kısım aydın ve yazar tarafından açıkça desteklenmiştir (Birecikli - Maden, 399). Bu olaylar daha sonra her iki ülkede yaşanan sistem değişikliğinin habercileri gibidir.

Osmanlı devleti Meşrutiyeti yani anayasal, parlamenter monarşiyi Rusya'dan çok önce ilan etmiş (1876) fakat 93 harbi koşullarında askıya alınarak uygulama II. Meşrutiyet'e kadar ertelenmiştir. Rusya daha erken adım atarak Osmanlı'dan üç yıl önce 1905'te Duma meclisinde anayasal parlamenter sistemi ilan etmiştir. Fakat bu süreçler kolay olmamıştır. Batı ile temasların, yapılan reformların, yükselen aydın kesimin, rolü büyüktür.

2. Düşünür ve Yazarların Rolü

Batı Dünyasındaki gelişmelerin etkilerini o dünyaya en fazla açık olan aydınlar üzerinde gözlemlemek mümkündür. Sonuçta Batı'da ortaya çıkan ünlü düşünür, yazar ve edebiyatçılar öncelikle kendi toplumlarındaki değişime ya öncü olmuşlar, ya ivme kazandırmışlar veya ayna tutmuşlardır. İngiliz rönesansı deyince akla gelen Newton, Locke, Hobbes (*Leviathan*), Mill olmadan, modern felsefenin kurucusu sayılan Descartes (*Felsefenin İlkeleri*) olmadan, Fransız aydınlanmasının babası sayılan Voltaire olmadan, Rousseau'nun *Toplum Sözleşmesi*, Montesquieu'nun *Kanunların Ruhu Üzerine* adlı eserleri olmadan, materyalizmin babası d'Holbach olmadan Fransız devrimini düşünmek mümkün değildir. Pozitivizmin babası sayılan Comte'un, materyalizmin iki önemli düşünürü Darwin'in, Karl Marks'ın görüşleri bütün bir Avrupa'yı kasıp kavurmuştur. Tabii eserlerinde önemli sosyal çözümler yapan Moliere (*Cimri*), Emile Zola (*Toprak*), Victor Hugo (*Sefiller*), Balzac (*Goriot Baba*), Austen (*Gurur ve Önyargı*), Dickens (*Büyük Umutlar*), Hardy (*İnsancıklar*) gibi yazarları da unutmamak gerekir.

Modern dünyanın felsefi ve edebi anlamda öncüleri olan bu düşünürlerin, sanatçıların eserleri, görüşleri Osmanlı Devleti ve Rusya'da önce bu dillerle teması olan aydın kesimi etkilemiş, daha sonra tercüme yoluyla daha geniş kitlelere ulaşmıştır. Batı dünyasında devrim ve kargaşa süreci yaşanırken Doğu Avrupa'daki iki büyük imparatorlukta monarşik yönetimler kendilerini ıslahat ve reform sürecine girme mecburiyetinde hissetmiştir. Savaşlardan alınan sonuçlar ve toplum içinden gelen talep ve baskılar değişim hareketinin hızını ve kapsamını belirlemiştir.

Pozitivizm, materyalizm, nihilizm, Marksizm hatta anarşizm gibi düşünceler 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Rusya'da belli bir aydın kesimi etkisi altına almıştır. Sultan veya Çar ıslahat yönünde adımlar atsa da onlardan daha hızlı değişen dışarıdaki sosyal ve kültürel ortam zorlayıcı bir etken olmaya başlamıştır. Geleneksel yerleşik yapıların direniş eğilimi göstermesiyle kaçınılmaz olarak çatışmalar söz konusu olmuştur. Bu bağlamda Rusya'da aklımıza gelen iki isim Çernişevski ve Turganyev'dir. Ortodoks bir rahibin oğlu olan Çernişevski, Petersburg Üniversitesinde tarih ve filoloji eğitimi alırken Hegel'den, Fauerbach'tan,

Fransız ütopyik sosyalistlerden etkilenmiştir.

Turganyev, daha çok bir edebiyatçı ve yazardır ama Çernişevski eserleriyle kitleleri etkilemek ve harekete geçirmek istemiş ve bunu başarmıştır. Bunun bedelini de ödemek zorunda kalmıştır. *Sovremennik* (Çağdaş) adlı gazetenin editörlüğünü yaparken “devlete karşı komplo kurmak” suçlamasıyla yakalanarak Sibiryaya sürülmüş (1862), 20 yıl orada sürgünde kalmıştır. Bu nedenle idealist eylem insanlarının gözünde neredeyse kutsal bir hüviyet kazanmıştır (Erkan, 34). Kendisi bu gerekçeyle sürgüne gönderilen ne ilk aydın ve yazardır ne de sonuncusu. İktidarı elinde tutanlar, değişimin öncüsü olarak gördükleri şahsiyetleri devletin uzak bölgelerine sürerek onların toplum üzerindeki etkilerinden kurtulmayı ümit etmişlerdir.

Çernişevski sürgünde olduğu sırada kendisinden sonra Rusya’da yaşanan tüm devrimlerin el kitabı diyebileceğimiz en önemli eserini yazmıştır; *Ne Yapmalı?* Bu kitapta monarşik iktidara, aristokrasiye karşı mücadele edecek cesur, bilinçli insan tipi anlatılır. Çernişevski kalkınmanın, modernleşmenin yukarıdan aşağıya doğru değil, tabandan, halktan başlaması gerektiğini savunan Narodnik, yani Halka Doğru hareketinin kurucularındandır. Sosyal bünyeye uygun olup olmadığına bakılmadan yukarıdan aşağıya yapılan yeniliklere karşı çıkan bu hareket Rusya’da olduğu gibi çevre ülkelerde ve toplumlarda da karşılık bulmuştur. Osmanlı egemenliğindeki Balkanlarda etkili olduğu gibi Yusuf Akçura’nın çıkardığı Halka Doğru dergisinde, hatta Cumhuriyet devrindeki Köy Enstitülerinde bu hareketin izlerini görmek mümkündür (Toprak, 69).

Eserleriyle etkili olan bir başka toplumcu yazar, Maksim Gorki’dir. Konumuz açısından büyük önem taşıyan *Benim Üniversitelerim* adlı eserinde öğrencilere model olacak sağlam bir devrimci karakter çizmeye çalışır. Romana konu olan Kazan Üniversitesi’nin Rusya’daki modernleşme ve devrim sürecinde belirgin bir yeri vardır. Lenin, Tolstoy gibi birçok ünlü lider ve yazar burada yetiştiği gibi, onların anısına korunan oturdukları sıraları bugün de görmek mümkündür. Buraya eğitime gelen kahramanımız, bakkal işleten Derenkov adlı bir “narodnik”le karşılaşır. Duvarlarında Herzen, Darwin ve Garibaldi’nin portreleri bulunan dükkanında elle yazılmış kalın defterlerde veya teksir makinesiyle çoğaltılmış Çernişevski’nin “*Ne yapmalı?*” adlı eseri gibi nice kitaplar vardır. Yazar buradaki kitapları sayarken bize o dönem Rus aydınının, öğrencilerin beslendiği Batılı kaynakları sıralamaya çalışmaktadır; Buckle, Mill, Spencer, Darwin, Hobbes’un *Leviathan*’ı, Machiavelli’nin *Hükümdar*’ı. Derenkov öğrencilerin bilinçlenmesi için çalıştığından polis takibatı altındadır. Yazar onu “ömür boyu insanlara yardım etme cezasına çarptırılmış kürek mahkumu bir adam” (Gorki, 50) olarak tarif eder.

Halkın İradesi adlı gizli Narodnik örgütünün eski üyelerinden Georgi Plehanov’un yazdığı *Görüş Ayrılıklarımız* adlı broşür gençler arasında dolaşmaktadır. Toplumda Nietzsche ile Marx arasında, Tolstoy ile Çarnişevski ara-

sında bir gerilim yaşanmaktadır (Gorki, 32, 69). Bir yerde umutsuz bir yaşlıya sordurur; *gencelik bir öğrenci, koskoca hükümdara karşı ne yapabilir ki?* (Gorki, 80). Kitap çok şey yapabileceğini anlatan mesajlarla doludur. Kitabının birçok yerinde mujik adı verilen köylülerle asalak sözcüğünü bir araya getirirken öğrencileri bir umut olarak sunar;

Ben kesinlikle öğrencilere karşı falan değilim; bugün öğrencidir, bakarsın yarın savcı bey oluvermiş! Öğrenciler iyi insanlardır, ne var ki boylarından büyük rollere sıvanıyorlar. Beri yandan çar hazretlerinin düşmanlarının da onları kıskırtıp durduğunu unutmamak gerek.

Edebi açıdan büyük Rus yazarları arasında sayılmayan Gorki, 1906’da anayasanın ilanı ile ülkeden ayrılmış, uzun yıllar Avrupa’da sürgünde yaşamak zorunda kalmıştır.

Nihilist düşünceleriyle Rus aydınlarını ve üniversite öğrencilerini etkileyen ünlü Rus yazar Turganyev, uzun bir süre Avrupa’da yaşamış, Flaubert, Daudet, Zola gibi zamanın ünlü Fransız yazarlarıyla dostluk kurmuştur. En önemli eseri olan *Babalar ve Oğullar*’ın kahramanı Bazarov, bir tıp öğrencisidir. Bu rasgele bir seçim değildir. Dönemin Avrupa’sında etkili olan pozitivistizmin temsilciliğini yapar. Sanata, şiiire, ahlak kurallarına karşı çıkarak tüm enerjisini matematik ve bilimsel çalışmalarda yoğunlaştırır. Dinle, vatanseverlikle hatta aşkla dalga geçerek hiçbir otoriteye boyun eğmeyen ilerici ve devrimci bir kişiliğe sahiptir (Erkan, 3; Turganyev, 24).

Öte yandan, Rus aydınlarını etkileyen Dünya çapındaki ünlü yazarlar Dostoyevski ve Tolstoy, geleneksel değerlere, inançlara ve Rus kimliğine sahip çıkar. Dostoyevski Turganyev’i Batıcı ve materyalist olduğu için eleştirmiş hatta anlaşmazlıkları düelloya kadar gitmiştir. Buradan, Dostoyevski’nin statüko ile arasının iyi olduğu sonucu çıkmamalıdır. Batıdaki gelişmelerden tedirgin olan Çar, adeta toplumu aydınlatıcı olan her yazardan, harekettan kuşkulandırmıştır. Nitekim Avrupa’daki 1848 ihtilalleri sırasında Rusya’da yaşanan kıpırdanma ve tutuklamalardan Dostoyevski de payını almış, idamdan son anda kurtulmuş, Sibiryaya sürülmüştür. Dostoyevski burada Batı rasyonalizmine, materyalizme karşı çıkan *Yeraltından Notlar* adlı eserini yazmıştır. Şehre göçen köylülerin sefaletini anlattığı *İnsancıklar*, bireyin iradesiyle ahlak kuralları arasındaki gerilimi anlattığı *Suç ve Ceza* adlı ünlü romanlarında kurtuluşu hep Rus geleneklerine dönüştürmüştür. Dönemin Batı hayranlığı içindeki elitlerine karşı çıkmıştır (Berdyayev, 123).

Dostoyevski’ye göre “narod” yani halk ile Ortodoksluk arasında kopmaz bir bağ vardır. Bu yaklaşımıyla onu Çarlık Rusya’sının güttüğü Slavcılık ve yayılmacılık politikalarının yılmaz destekçisi olarak görüyoruz. 93 Harbi üzerine yazılarında bu savaşın ezilen Slav halklarını özgürleştireceğini iddia etmiştir (Dostoyevski, 757). Esasen dindar bir yazar olan Tolstoy’un kendini köylülerin

gelişmesine adadığını, mal varlığını onlara harcadığını, öte yandan kurum olarak kilise otoritesine karşı çıktığını, bu yüzden kilise tarafından dinsizlikle suçlanarak aforoz edildiğini görüyoruz. Turgenyev, Çernişevski gibi yazarlarla tanışmış, Avrupa ülkelerini gezme imkanı bulmuştur. Şehirdeki yapay Batılı hayata karşı köylerdeki saf, doğal hayatı savunurken Rousseau romantizminden etkilendiği söylenebilir.

Görüldüğü gibi büyük ölçüde toprağa dayanan Rus toplumunda ünlü yazarlar kurtuluşu kırsal yaşamda, köylülerin refah ve yükselişinde bulmuşlardır. Devrimcilerin gözü ise kentlerde, aydınlar, işçi sınıfındadır. Geleneksel iktidar odakları olan aristokrasiyi, Batılılaşmış hayat tarzlarını ve onları temsil eden monarşiyi eleştirme konusunda ise bir görüş birliği söz konusudur. Dünya edebiyatının başyapıtları arasında yer alan bu eserlerin Rus gençliği üzerindeki etkilerini tahmin etmek mümkündür. Üniversitelerde yaşanan ve ülkenin kaderini etkileyen olaylarda bu yazarların ve eserlerinin önemli bir yeri olmuştur.

Osmanlı örneğinde askeri ve sivil Tıbbiye mektepleri aydınların düşünce anlamında dönüşümünde önemli bir merkez olmuştur. Burada öğrenciler ilk defa pozitivist düşüncelerle karşılaşmıştır. 1847’de İngiliz seyyah MacFarlane o zaman Galatasaray Sultanisine bağlı olan Tıbbiye’yi ziyaret etmiştir. İnsan cesetleri üzerinde çalışma yapan öğrenci grubuna “yaptıkları işin İslam dinine aykırı olup olmadığını” sorduğunda bir öğrenci, “bayım Galatasaray mektebi dinin aranacağı yer değildir” diye cevap vermiştir. Okulun kitaplığında Fransız devrimine öncülük eden materyalist düşünürlerin çok sayıda kitabının bulunduğunu belirtmiştir. Daha sonra Üsküdar’daki askeri hastaneyi ziyaret ettiğinde, bir hekimin materyalist Fransız düşünür d’Holbach’ın *Tabiat Sistemi* adlı eserini okuduğunu görmüştür (Farlane, 301). Yıl 1847, Tanzimat ve Sultan Abdülmecit devridir.

Batılılaşmayla ilgili temaları Osmanlı’da Tanzimat edebiyatı eserlerinde izlemek mümkündür. Ahmet Mithat Efendi (*Felâh-ı Beyle Rakım Efendi, Jön Türk*), Rezaizade Ekrem (*Araba Sevdası*) Batı tarzında ilk romanları yazmakla beraber, eserlerinde “alafrangalık” dedikleri Batı taklitçiliğiyle alay etmeyi tercih etmişlerdir. St. Petersburg’daki Nevsky bulvarına karşılık Osmanlı başkentinde özentili bir hayatı temsil eden Cadde-i Kebir vardır. Vatan şairi olarak tanınan Namık Kemal’in (*Vatan Yahut Silistre*) Osmanlı milletinin inancını, birliğini savunduğunu, fakat Batı’daki anayasa ve meşruti monarşi akımlarından da etkilendiğini biliyoruz. Bu nedenle eserleri Sultan tarafından tehlikeli bulunduğu için ya sürüldüğü veya Avrupa’ya kaçarak orada Hürriyet gazetesi gibi yayınlar yapmak zorunda kaldığını görüyoruz.

Ziya Paşa da kültürüne, inancına bağlı bir şair ve yazar olmakla beraber sistem olarak klasik monarşiyeye karşı çıkmış, “hürriyet” dediği anayasal monarşiyi hatta “cumhuriyeti” savunmuş, bu nedenle takibe uğramış (Y.PRK. OMZ. 2-6), bürokraside önemli görevler almasına rağmen bir dönem Avrupa’ya kaçmak zorunda kalmıştır.

Rusya’da nasıl aydınlar, üniversiteler çarın mutlak otoritesine karşı ortak bir paydada bir araya gelmişse Osmanlı başkentinde de klasik Saltanat biçimine karşı aydınlar arasında ve yeni kurulan üniversitelerde buna benzer bir konsensüs oluşmuştur.

3. Yükseköğretim ve Siyasi Örgütlenme

Rusya’da modern eğitim kurumu olarak üniversitelerin ortaya çıkışı 18 yy sonlarında ve 20. Yy başlarında olmuştur. 1725’te St. Petersburg’da Bilimler Akademisi kurulusu da burada bilimsel bir ortamdan çok genel eğitim hedefleri söz konusudur. Moskova Üniversitesi 1755’te, Harkov ve Kazan Üniversitesi 1804’de, St. Petersburg Üniversitesi 1819’da, Kiev Üniversitesi 1833’te açılmıştır. Aynı dönemde Ortodoks kilisesinin de Moskova, St. Petersburg, Kiev ve Kazan’da yeni İlahiyat Akademileri açtığını görüyoruz. Başka bir deyişle Osmanlı devletinde medrese geleneği ve üniversite ikileminde olduğu gibi yükseköğretim seküler ve dini temelli olmak üzere ayrışmaya başlamış durumdadır (Zubov, 113).

19. Yüzyıl sonlarına gelindiğinde Rusya’da Avrupa ülkelerine göre az da olsa Osmanlı ile karşılaştırıldığında daha çok üniversite vardır, daha yaygındır ve toplam öğrenci sayısı da oldukça fazladır. II. Aleksander devrinin sonuna doğru Rusya’da sekiz şehirde üniversite söz konusudur; Petersburg, Moskova, Kiev, Harkov, Kazan, Yurev, Odessa ve Varşova. Bunlar devlet üniversiteleridir ve öğrenci sayısı 16.000 civarındadır (Pushkarev, 64). 1905 yılında ülkedeki toplam öğrenci sayısı 22.000’i geçmiştir. Bunların 13.000’i Moskova ve Petersburg’daki önemli üniversitelerdedir. 8000 civarındaki Yüksek Teknik ve Veterinerlik Enstitüsü öğrencileri de buna eklenebilir.

Rusya’da üniversite öğrencileri sosyal köken bakımından Osmanlı İmparatorluğu’ndaki öğrencilerden daha çeşitlidir. Yeni kurulan Osmanlı yükseköğretim kurumlarında öğrencilerin çoğunluğu bürokrasinin ve burjuvazinin çocuklarıdır diyebiliriz. Rusya üniversitelerinde ise alt sınıflardan çok sayıda öğrenci burslu olarak üniversitelerde eğitim görmüştür. 1876’da öğrencilerin yüzde 59’u Moskova Üniversitesi’nde tam öğrenim bursu almaktadır. Kazan Üniversitesi’nde bu oran yüzde 70, Odessa’da yüzde 80’dir. Alt sınıflardan gelen üniversite öğrencileri, geleneksel iktidar odaklarına karşı sosyal ve siyasal haklar arayan “raznochintsy” adıyla yeni bir eğitimli sınıfın ortaya çıkmasına yol açmıştır (Puşkin, 43).

Üniversite devlet kademelerinde görev alarak saygın bir vatandaş olmanın ve sınıf atlamanın aracıdır. Devlet, alt sınıfların üniversitelere girerek siyasi sorunlara yol açtığını görmüş, onların önünü kesmek için zamanla kamu yardımlarını kısma yoluna gitmiştir. 1905’te 22.082 öğrenciden sadece 4549’u kamu yardımı alırken sadece 871’i hem okul hem ihtiyacı için burs alabilmektedir. Diğerleri aile desteğiyle, yardım kuruluşlarına bağlı olarak veya çalışarak okuyabilmektedir. 1905’de öğrencilerin 1336’sı köy kökenli, 5937’si küçük burjuvazi ve sanat erbabı iken, yarısı soylu ve memur kökenlidir. Üst düzey aristokratlar

pek üniversiteye itibar etmeden özel ve kapalı eğitime yönelmektedir (Morison, 6).

1905 devrimine giderken öğrencilerin siyasi olayların içine çekilmesi bir zaman sürecinde olmuştur. Bunu okuma alışkanlıklarından da izlemek mümkündür. Başlangıçta aydınlar ve politik gruplar arasında Çernişevski oldukça popüler bir yazar olmasına rağmen henüz üniversitelerde çok fazla okunmadığını, Gorki'nin daha çok lise düzeyinde popüler olduğunu görüyoruz. Üniversitelerde eğitim sisteminin yönlendirmesine bağlı olarak yerli yazarlardan Tolstoy, Çehov, Dostoyevski, Batılı yazarlardan Ibsen, Goethe, Shakespeare çok okunanlar arasındadır. İlginç bir şekilde Nietzsche hayranlığı söz konusudur. Buna bakarak ilk zamanlarda öğrencilerin kendi sorunlarına odaklandıkları izlenimi ortaya çıkmaktadır (Morison, 7). Siyasi motivasyonu yüksek olan öğrenciler eğitim üzerinde baskı oluşturan 1884 Üniversite Sözleşmesi'nin kaldırılmasını genel bir siyasi bilince dönüştürmek isterken öğrencilerin çoğu kendi sorunlarında odaklanmayı, yönetimin günlük hayata müdahalesinden, mesela üniversitelerde zorunlu olan öğrenci üniformasından kurtulmayı daha fazla önemsemektedir.

Öğrencilerin ihtiyaç içinde olması ve hükümetin buna cevap veremediği gibi müfettişler ve güvenlik güçleriyle müdahalelerde bulunması üniversite yönetimlerine karşı yoğun öğrenci eylemlerine yol açmıştır. Bu durum, esasen azınlıkta olan devrimci grupların öğrenciler arasında taraftar bulmalarını kolaylaştırmıştır. Üniversitelerdeki hemşeri dayanışma dernekleri (Zemliachestva) önemli bir baskı grubu durumundadır. Daha sonra bunlar bir federasyon kurmuş, yönetim ise daha aktif olan popülist ve Marksist grupların eline geçmiştir (Morison, 8).

Osmanlı devletinde modernleşme sürecinde yeni sistemde yüksekokullar açılmaya başlasa da klasik medreseler sosyal hayatta varlığını sürdürmüştür. Vakıf gelirlerine dayanan medreselerde eğitim tamamen ücretsizdir. Her büyük caminin vakfiyesi ve medresesi vardır. Buradaki öğrencilerin tüm ihtiyaçları karşılandığı gibi maaş verilmektedir. 1908'e gelindiğinde İstanbul'da 100 önemli medresede en az 6 bin öğrenci eğitim görmektedir (Kazamias, 91). Daha çok orta ve alt sınıflardan gelen medrese öğrencileri askerlikten muaf tutulmaktadır. Medreselerde Arapça ve Kur'an temel dersler olmakla birlikte riya-ziye, hendese, coğrafya, mantık, tarih, felsefe gibi dersler de mevcuttur. Fakat devlet, memurlarını daha çok yeni açılan okullardan almaya başladığından, istihdam alanları giderek sınırlanmıştır. Devletin kültürel merkezlerinde düşüş halindedirler. Bununla beraber sayıları ve gele-neksel etkileri bakımından siyasi olaylardaki katılımları önemli bir faktör olmaya devam etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamda yükseköğretim okullarının kuruluşu Tanzimat reformlarından önceye dayanır. Amaç ordunun çağa göre ihtiyaçlarını karşılamaktır; Mühendishane-i Bahri-i Hümayun (1771), Tıbhane-i Berri-i Hümayun (1793), Mühendishane-i Berri-i Hümayun (1796), Mekteb-i Tıbbiye (1827), Mek-

teb-i Harbiye (1834). Bu okullar her ne kadar ordunun güçlenmesi amacıyla açılmışsa da Osmanlı modernleş-mesine de önemli katkıları olmuştur (Akyüz, 102). Vaka-i Hayriye adı verilen iç çatışmayla Yeniçeri Ocağı kaldırılmış olmasına (1826) rağmen Osmanlı siyasi sisteminde ordu ve askeri okullar, müdahil ve belirleyici faktör olmaya devam etmiştir. Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, meşrutiyetin ilanı ve 31 Mart Vakası gibi dönüm noktalarında askeri okullar öncü bir rol üstlenmiştir.

Sivil yüksekokullar olarak Daru'l Muallimin (1848), Mülkiye Mektebi (1859), Mektebi Tıbbiye-i Mülkiye (1866) ve Hukuk Mektebi önemlidir. Mülkiye, gelişen yeni bürokrasiye memur yetiştirmek üzere kurulmuştur. 1878 - 1897 arasında bu okuldan 620 öğrenci mezun olmuştur ki bunların 552'si Müslüman, 68'i Gayrimüslim'dir. 1860 - 1909 arasında 792 Mülkiye mezununun %40'ı devlet memuru çocuğudur. Bunlar vali, kaymakam, mutasarrıf, memur, vekil, diplomat, hakim gibi mesleklere girmişlerdir. Sivil tıp okulu olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'den 1874 -1897 arasında 936 öğrenci mezun olmuştur. 1885-1897 arasında Hukuk Mektebi'nden (Mekteb-i Hukuk-ı Şahane) mezun olan 502 öğrenci yeni kurulan Nizamiye Mahkemeleri'nde görev almıştır (Kazamias, 90).

Osmanlı'da Daru'lfünun-ı Şahane adı verilen modern bir üniversite kurma kararı 1845'e Sultan Abdülmecit devrine kadar gider. Bina inşa edilmiş, muallim adayları Avrupa'ya gönderilmiştir. Birkaç defa kapanan okul Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkışının 25. Yılı münasebetiyle 1900 yılında açıldığında bünyesinde Ulum-u Aliye-i Diniye (İlahiyat), Ulum-u Riyaziye ve Tabiiye (Fen) ve Edebiyat Fakülteleri'nin yanında daha önce yüksek mektep olarak açılan Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye vardır. Meşrutiyete giden yolda önemli yeri olan Daru'lfünun, Türkiye'deki üniversitelerin temelini oluşturur.

Yükseköğretim faaliyetlerine Sultan II. Abdülhamit devrinde yoğunluk kazanan devlet tarafından yurt dışına öğrenci gönderme olayının da eklenmesi gerekir. Çünkü bu öğrenciler hem siyasi partilerin Avrupa'daki faaliyetlerine katılmış, hem de döndüklerinde ülkenin kaderini etkileyecek mevkilere gelmiştir. Bir çalışmaya göre bu dönemde yurt dışına giden 423 öğrenciden 196'sı Fransa'ya, 191'i Almanya'ya, 13 kişi İsviçre'ye, 5'er kişi İngiltere, Avusturya ve Rusya'ya gönderilmiştir (Gençoğlu, 35). İstikrarlı bir parlamenter monarşisi olan, devrin en güçlü devleti İngiltere'ye değil de devrimin, jakobenliğin mirasçısı olan Fransa'ya, birliğini yakında tamamlamış, Avrupa ile ayrışmaya başlamış bir Almanya'ya neden bu kadar öğrenci gönderilmiştir? Bunlar devrin bilinmezleri arasındadır. Genel olarak Yeni Osmanlılar daha çok devlet bürokrasisinde yetişmişken, Jön Türkler II. Abdülhamit devrinde yüksekokullarda yetişmiştir diyebiliriz (Mardin, 137).

4. Devrime Giden Yol: 1905 / 1908

19. yy. sonlarında Rusya'da devletin iki önemli konusu vardır; eğitim ve demiryolları. Yapılan eğitim faaliyet-

lerinin, reformlarının amacı ata toprağını kurtarmak, devleti korumaktır. Demiryolları gelişmenin sembolü olduğu kadar merkezileşme aracıdır (Fortına, 53). Devrime giden yolda aydınlar, işçiler ve öğrenciler önemlidir. Osmanlı'da ise bunu aydınlar, askerler ve öğrenciler olarak anlamamız gerekiyor. 1890'lardan itibaren Rusya'da devlet eliyle yabancı yatırımcılar teşvik edilmek suretiyle büyük bir sanayileşme faaliyeti başlatılmıştır. Buna paralel olarak yapılan sosyal reformlar yeterli olmadığı için genellikle kırsal kesimlerden şehirlere taşınan ve sayıları gittikçe artan işçi sınıfının yaşadığı şartlar dolayısıyla huzursuzluk devamlı olarak artmıştır. Aynı dönemde artan üniversite nüfusunu da dikkate almamız gerekiyor.

Rus toplumunun büyük çoğunluğunu hala köylüler meydana getirmekle beraber kent merkezlerinde eğitim oranının yükselmesi, yönetimlerin kentlerde yoğunlaşması, sosyal sınıfların belirginleşmesi, klasik aristokrasi ve otokrasinin gelişmelere ayak uyduramaması gibi nedenlerle çatışmalar artmıştır. Tabi buna Batı dünyasındaki gelişmeleri de eklememiz gerekiyor. Rusya'da iş koşullarının geliştirilmesi için sosyal bir eylem olarak grev ilk defa 1870'de St. Petersburg'da görülmüş, 1890'larda zirveye çıkmıştır. İş koşulları hakkında fikir vermek üzere bir örnek verebiliriz; 1897'de günlük çalışma 11.5 saatle sınırlandırılabilmiştir (Morison, 12).

Bu süreçte yükseköğretim öğrencilerinin durumu ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü dışarıda kurulan siyasi partiler, devrimciler, liberaller hep üniversitelerin, öğrencilerin desteğini alma gayreti içinde olmuştur. Üniversite idareleri ise öğrencileri siyasetin dışında tutmaya çalışmıştır. Fakat toplum çalkantılı bir sürece girerken yükseköğretim kurumları kendilerini bunun dışında tutamamıştır. 1899-1905 arasında öğrencilerin ekonomik ve sosyal ihtiyaçları ve yetkililerin buna uygun cevap verememesi, öğrencileri okul yönetimlerine muhalif hareketlere yönlendirmiştir. Güvenlik güçlerinin sert önlemleri, lokal ve sınırlı kalabilecek olayları daha genel bir isyana doğru sürüklemiştir. Bu durum esasen azınlıkta olan devrimci grupların çok işine yaramış, pasif çoğunluğu kendilerine katılmaya teşvik etmiştir.

Okullardaki en önemli sosyal örgüt, öğrencilerin siyasal olarak ilk bilinçlendikleri yer olan ve 1884 Üniversite Sözleşmesi'ne göre yasak olan hemşeri organizasyonlarıdır (Zemliachestva). Bu kuruluşun St. Petersburg Üniversitesi'nde 50, Moskova Üniversitesinde 43 adet vardır. 1890'lardan itibaren öğrencileri dışarıdaki gelişmelere bağlı olarak memleket siyasetiyle ilgilenmeye başlamış, bu kuruluşlar devrimci partilerin uzantısı olan grupların eline geçmiştir. 1899'da yaşanan öğrenci genel grevi devrime giden yolun başlangıcı olmuştur. Rusya Öğrenci Kongresi şemsiyesi altında gelişen gösteriler büyük bir hızla yayılmış ve polislerin sert müdahalesiyle karşılaşmıştır. Aslında sebep akademik talepler ve 1884 Sözleşmesi'nin kaldırılmasıdır. 1902 - 1903'de yaşanan genel grevlerde hala yeterince politize olmuş değillerdir. Fakat yönetimin orantısız güç kullanmasının öğrenci kitlelerinde belli bir siyasi bilincin gelişmesine katkıda bulunduğunu söyleye-

biliriz. Kendi sorunlarının çözümünün genel olarak Rus toplumunun içinde bulunduğu otokratik yapının değişmesine bağlı olduğu kanısına varmalarına yol açmıştır (Morison, 15).

1 Kasım 1904'e geldiğimizde siyasi partilerle öğrenciler arasında bir anlayış zemini ve iş birliği gelişmektedir. Devrimci olsun liberal olsun siyasi partiler anayasal bir monarşi isteme noktasına gelmiştir. St. Petersburg'da üniversite öğrencilerinin yaptığı genel toplantıda öğrenciler iki önemli karar almıştır; 1. Japonya ile olan savaşta derhal son verilmelidir. 2. Ülkede derhal bir kurucu meclis oluşturularak parlamenter monarşiye geçilmelidir. 22 Ocak 1905 Pazar günü St. Petersburg'da köylü, işçi ve öğrencilerden oluşan binlerce silahsız sivil, Rahip Gapon öncülüğünde Çar'ın Kışlık Sarayı'na doğru yürüyüşe geçmiştir. Amaçları "Çar babalarından" bazı isteklerde bulunmaktır.

Liberal Birlik partisinin de içinde bulunduğu eylemlerin yaşam koşullarının düzeltilmesi gibi talepleri vardır ama nihai amacı anayasal bir meşrutiyeti düzen talebidir. Ne yazık ki Çar II. Nicolas henüz uzlaşmaya hazır değildir. Her ihtimale karşı sarayı terk etmiş, saray çevresine kendisine sadık Kazak süvarilerin de olduğu muhafız birliklerini yerleştirmiştir. Aşırı bir askeri hazırlıktan haberi olmayan çoluk çocuk kadın erkek kalabalıklar Kışlık Saray'a doğru ilahiler söyleyerek hareket etmiştir. Geleneksel yapının öngörüsüzlüğü burada da kendini göstermiştir. Belki büyük tarihi değişimler koşullarını bu şekilde hazırlamaktadır. Muhafızlar sivil halkı ateş altına alarak hatta top atışı yaparak Trotski'nin ifadesiyle yüzlerce insanı öldürmüştür (Anisin, 6). Ünlü devrimci yazar Maksim Gorki, Rahip Gapon'un gizlice ülkeden kaçmasını sağlamıştır.

Tarihe Kanlı Pazar diye geçen olay, otokratik Çarlık rejimi için sonun başlangıcı olmuştur. Petersburg'daki katliam duyulunca Rusya'nın her yerinde, endüstri ve üniversite şehirlerinde yaygın grevler ve gösteriler başlamıştır. 7 Şubat günü St. Petersburg'da binlerce öğrencinin katıldığı miting düzenlenmiştir. Üniversite yönetimi karşı çıkışa da öğrenciler ülkedeki direnişe katılmak için 1 Eylül 1905'e kadar üniversiteyi tatil etme kararı almıştır. Devrim şarkıları söyleyerek dağılmışlardır. Artık devrimin aktif safhası başlamış, yüzlerce fabrikada binlerce işçi çalışmaları durdurmuştur. Fabrikalar, üniversiteler, haberleşme, ulaşım sistemi, kamu hizmetleri grevlerle kilitlenmiştir.

Anlaşılan Çar sarayına kapanırken dışarıda olan biteni iyi takip edememiştir. Ama Ekim ayına gelindiğinde bir "manifesto" yayınlamak zorunda kalmıştır (17 Ekim 1905). Ekim Manifestosu olarak tarihe geçen bu bildiriye anayasal düzene giden yolda insan hakları ve parlamento için söz vermekte, Duma meclisini bunun için toplantıya çağırılmaktadır. Ülkenin tüm kiliselerinde okunan manifesto; her vatandaş için kişisel özgürlük, dokunulmazlık, Duma meclisi için seçme ve seçilme hakkı, hukukun üstünlüğü, seçilenlerin dokunulmazlığı ve "Batı ülkelerinde mevcut olan hakları" garanti altına almaktadır (Wortman, 206).

Ne var ki bu manifesto olayların durması için yeterli olmamıştır. Altı ay sonra 23 Nisan 1906'da Devlet Esas Kanunu adı verilen anayasa da yayınlanmış, anayasal monarşi düzeni başlamıştır. Bu kanunla Çar'ın geleneksel mutlak otoritesi sınırlanmıştır ama kontrol yine de Çar'ın elindedir. Kanuna göre yönetimde Çar'ın yanında Duma ve Sovyetler de vardır fakat Çar'ın onayı olmadan hiçbir yasa yürürlüğe giremeyecektir (Askeroğlu, 67). Anayasal monarşiye geçilmiş fakat kanlı çatışmaların sonunda Çar II. Nicolas tahtını korumuştur. Monarşi biraz daha zaman kazanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde öğrenci hareketleri ülkedeki genel siyasi oluşumlara katılmakla beraber halk veya işçi sınıfıyla değil daha çok ordu ve askeri öğrencilerin öncülüğünde kendini göstermiştir. Yüksekokul öğrencilerini anayasal meşrutî sisteme geçiş yönünde etkileyen ilk hareket, devrin ünlü ve etkili yazarları Namık Kemal ve Ziya Paşa'nın da yer aldığı yeni Osmanlılar Cemiyeti'dir. 1865'te kurulan Cemiyetin amacı ülkeye meşrutiyet yani anayasal monarşiyi getirmektir. Bunu Avrupa'da yakın zamanda yaşanan devrimler zincirinin bir uzantısı olarak görmek mümkündür. İstanbul'daki Batılı elçiler sanki Osmanlı'nın güçlenmesini istiyor gibi "hürriyet ve meşrutiyet" yanlılarını desteklemiştir.

Askeri öğrencilerin karıştığı siyasi eylem olarak öncelikle Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesini örnek verebiliriz. Serasker Hüseyin Avni Paşa kişisel düşmanlığından kaynaklanan çeşitli iddialarla hal fetvası çıkartmıştır. Harbiye öğrencilerini getirterek sarayı kuşatmıştır. Osmanlı tarihinde sık rastlanan bir hadise meydana gelerek Sultan tahttan indirilmiştir. Birinci Meşrutiyet'in ilanından sonra Mithat Paşa görevden alınınca bazı medrese ve Harbiye öğrencileri herhalde meşrutiyete güvenerek Dolmabahçe önünde toplanmış, Mithat Paşa'nın görevi iadesini istemiştir. Olaya katılan medrese öğrencileri memleketine gönderilmiş, Harbiyeli öğrencilerin liderleri Akka Kalesi'ne sürülmüştür. Yine 1878'de V. Murat'ı tekrar tahta çıkarmak isteyen Kleanti Skalyeri olayında yüksekokul öğrencileri de vardır. Abdülhamit, Skalyeri olayı ve Ali Suavi öncülüğündeki Çırağan Baskını'ndan sonra 'ülkenin henüz meşrutiyete hazır olmadığını' gerekçe göstererek Meclis-i Mebusan'ı tatil etmiş, Kanun-ı Esasi'yi askıya almıştır. Bundan sonra ülkedeki bütün siyasi muhalefetin, aydınların, öğrencilerin siyasi amacı, tekrar anayasal meşrutî düzene geçmek, mümkünse II. Abdülhamit'i tahttan indirmek olmuştur (Tunaya, 103).

Sıkı bir yönetim uygulanan 30 yıllık II. Abdülhamit devrinde önemli bir öğrenci olayına rastlamak zordur. Devrin sonuna doğru, İttihat ve Terakki örgütünün kurulması sürecinde öğrencilerin katılımı yeniden ivme kazanmıştır. 1908'e doğru giderken İstanbul'un durumunu 1905 öncesi Rusya'sına benzetebiliriz. Rusya'da gerçekleşen 1905 devrimi Osmanlı devletindeki Jöntürk akımına büyük ölçüde ilham vermiş, mutlak otoritenin yıkılabileceğine olan inançlarını pekiştirmiştir. 1905 devrimini heyecanla karşılayan Şura-yı Ümmet, Tercüman, Türk gibi Jöntürk gazeteleri devletin önemli kültür merkezlerinde

basılmakta, gizlice İstanbul'da dağıtılmaktadır.

Bu yayınlar Rusya'daki gelişmelere geniş yer ayırmakta, İzvestia'dan alıntılar yapmaktadır. Rusya'daki Türk aydınlar da anayasal monarşi hareketine katılmış, yayınladıkları gazeteler Osmanlı topraklarına gönderilmiştir. Sultan Abdülhamit, Rusya'da basılan Jöntürk gazetelerinin ülkeye girişini engellemek için Çar II. Nicolas'a ricada bile bulunmuştur. Devletler arasında husumet olsa da ne de olsa geleneksel monarşik iktidarlar olarak ikisi aynı taraftadır (Yaşar, 115). Tanzimat ilan edildiğinde Rus Çarı Osmanlı'nın yeniden toparlanacağından endişe duymuştur. Şimdi endişe sırası Sultan Abdülhamit'tedir.

Osmanlı topraklarında Abdülhamit rejimine karşı yükseköğretimde ilk gizli ve ihtilalci örgüt Askeri Tıbbiye'de kurulmuştur. Bu aynı zamanda ülkenin ilk siyasi partisi olmuştur. 21 Mayıs 1305 / 3 Haziran 1889 günü Askeri Tıbbiye Mektebi'nde öğrenci olan Ohri'li İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükuti, Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit ve Bakü'lü Hüseyinzade Ali beyler, İttihat-ı Osmani adıyla bir örgüt kurmuştur. Daha sonra Paris'teki Jön Türklerle bağlantı kuran örgüt, İttihat ve Terakki Cemiyeti adını almıştır (Akşin, 22).

Hüseyinzade dışında (Bakü'lü) kurucuların Türk kökenli olmaması Osmanlı sistemi için bir sorun teşkil etmemiştir. İbrahim Temo'nun sıkı bir Arnavut milliyetçisi olmasına, o zaman Arnavut milliyetçi örgütlerinin en önemlisi olan Başkim (İttihat) Cemiyeti'nin de kurucusu olduğuna bakarak onu Makedonya'da yükselen ayrılıkçı muhalefetin bir uzantısı olarak görmek pek yanlış olmayacaktır (Çelik, 83). İttihat Terakki cemiyetini kurmadan önce memleketinden dönerken İtalya'ya uğramış, orada İtalya'nın bağımsızlığı ve birliği için mücadele eden Karbonari gizli örgütü hakkında bilgi edinmiştir. Karbonari, adını için için yanarak hazırlanan odun kömüründen almaktadır. Temo, gizli, Masonik bir yapılanmaya sahip olan örgütü örnek almış, örgüte giriş şeklini bile ona benzetmiş, kendisi 1/1 numaralı üyesi olmuştur. Makedonya Mason locasının aynı zamanlarda kurulması, aralarında bir paralellik olduğunu göstermektedir (Batmaz, 11). Balkanlar söz konusu olduğunda geleneksel Bektaşilik faktörünü de buraya eklemekte fayda vardır.

İbrahim Temo ve arkadaşlarının yaptığı gizli toplantılar istihbarat tarafından yakından takip edilmiştir (HR.SFR. 04.369-80). Zamanla üye sayısı artan örgüt Yıldız tarafından tespit edilerek pek çok üyesi Trablusgarp ve Fizan'a sürülmüştür (Tunaya, 52). İstanbul'daki baskılar sonucu örgüt dışarıda da şubeler açmak zorunda kalmıştır. Merkez durumuna gelen Paris şubesinde Ahmet Rıza Bey, Cenevre'de İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet, Balkanlarda İbrahim Temo sorumlu olmuştur. Paris o sırada Fransızların Jön Türk dediği muhalif aydınların toplandığı yerdir. Rue des Ecoles caddesi 33 numarada Ahmet Rıza İttihat ve Terakki'yi yönetmiş, *Meşveret* adlı gazeteyi Fransızca "*Mechveret Supplement*" ile birlikte çıkarmıştır. Pozivist, hatta Darwinist görüşlere sahip olan Ahmet Rıza "meşveret" adıyla İslam kültüründe meşru

bir zemin yakalamaya çalışmış görünmektedir. Bu gazete gizlice İstanbul'da da dağıtılarak yükseköğretim gençliği üzerinde, özellikle Tıbbiye ve Harbiye'de çok etkili olmuştur (TFR. I. UM. 13-1236).

Rusya'da ana muhalefet partisi olan Sosyal Demokrat İşçi Partisi'nin 1898'de ilk kongresini Minsk'de gizlice yaptıktan sonra 1903, 1905 yıllarında Brüksel ve Londra'da kongreler yaptığını görüyoruz. Benzer şekilde İttihatçılar 1902 ve 1907'de Paris'te kongre yapmıştır. Kongreye muhalif grupların temsilcileri katılmıştır. Bunların içinde kendine özgü hedefleri olan Taşnaksutyun ve Mısır Cemiyet-i İsrailiyesi gibi kuruluşlar da vardır. Fakat şimdi öncelikli hedef, anayasal meşrutî düzeni getirmek, "istibdat" dedikleri yönetime son vererek Abdülhamit'i tahttan indirmektir. Bunun için silahlı isyan dahil her yol denenecektir. Ordunun silah kullanmaması sağlanacaktır. Hükümet denetimi çok zayıf olan Balkanlarda kolayca örgütlenmiş olan ayrılıkçı akımlar bu hareketi desteklemiştir (Akşin, 66).

Bütün örgütler bir yana, meşrutiyete giden yolda Askeri Tıbbiye büyük bir öneme sahiptir. Bunu Yeniçerilerden kalan siyasete müdahale geleneğine bağlamak mümkündür. Endüstri toplumu, işçi sınıfı, burjuvazi gibi faktörler olmayınca siyasi değişimler halka değil orduya bağlı kalmaktadır. Ordunun güçlenmesi için çağa ayak uydurma mecburiyeti, burada öncelikle modern ve Batılı bir eğitimin verilmesine yol açmıştır. Askeri Tıbbiye'de ders veren Dr. Rıza Nur'a göre "bu okulda Abdülhamit istibdadıyla mücadele gelenek halindedir. Bu mektep ilim ve hürriyet ocağıdır" (Aktar, 63).

1895'de Askeri Tıbbiye'de disiplin cezası olarak dayak uygulanmak istenince öğrenciler isyan edip görevli subayı dövmüşlerdir. Öğrencilerin bir kısmı mektepten çıkalmı, halkı isyan ettirelim, bu istibdat nedir? Derken, bir kısmı mektebin üstüne İngiliz bayrağı çekelim önerisinde bulunmuştur. İngiliz bayrağı çekerlerse İngilizlerin gelerek Abdülhamit'i indireceğini, hürriyeti vereceğini hayal etmişlerdir (Aktar, 64). Abdülhamit Harbiye'de olup bitenin farkındadır (Y.PRK.ASK. 111-49). Öğrencilerden "hürriyetperverane nümayişlerden ve ceplerinde evrak-ı muzirenin (zararlı yayınlar) bulunmasından" dolayı tevkif edilenleri vardır (ZB. 346-6). Padişah ihtilal yatağı saydığı Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin derhal Haydarpaşa'daki binalara taşınmasını irade buyurmuştur. Cumhuriyet devrindeki Donanma Davası'nı hatırlatan bu detaylar bize gizli örgütler hakkında fikir vermektedir.

1897'de Askeri Mektepler Nazırı Zeki Paşa'yı öldürmeyi planlama suçlamasıyla Harbiye, Tıbbiye ve Mühendishane Mektebinden 78 öğrenci birçok subayla birlikte Trablusgarp'a sürülmüştür. Trablusgarp ve Fizan, Rusya'nın Sibirya'sı gibi uzaktaki sürgün bölgesidir. İstanbul'daki askeri okullarda kurulan İhtilalci Askerler Cemiyeti, Harbiye Yüksek Mektepleri İttihadı, Mekteb-i Hukuk öğrencileri tarafından kurulan Selamet-i Umumiye Kulübü gibi gizli örgütlerin nihai hedefi devleti parçalanmaktan kurtarmaktır. Kanunu Esasi gelince, Meclis-i Mebusan açılınca,

Osmanlı tebasına yönetime katılım hakkı vererek eşitlik sağlanınca herkes mutlu olacak, birlik sağlanacaktır.

Görüldüğü gibi Osmanlı örneğinde hedef Rusya ile aynı da olsa bunu sağlamak için halk desteğinden yoksundur. İttihatçılar ve Balkan ulusları "hürriyet" diye meydanlara çıktıklarında aslında hedefledikleri şey aynı değildir. Biri birleşmeyi, diğerleri ayrışmayı kastetmektedir. Fakat şimdi öncelikli hedef, Abdülhamit'ten kurtulmaktır. Arkasından gelişmeler çorap söküğü gibi birbirini izlemiştir. Avrupa'daki, Rusya'daki örnekleri izleyen muhalif gruplar Osmanlı devletinde, Batılı güçlerin de desteğini alarak düzen değişikliğini gizli örgütlerle, suikastla, komitacılıkla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Rusya'da önemli şehirlere ve halk tabanına yayılan siyasi eylemlere karşılık Osmanlı örneğinde İstanbul dışındaki şehirlerin aktif bir siyasi katılımı söz konusu değildir.

9 Haziran 1908 günü Finlandiya Reval'de İngiltere Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nicolas'ın yaptığı barış görüşmesinde Makedonya sorunu ve reformlara da değinilmektedir (Toprak, 58). İttihat ve Terakki Partisi mensupları bunu fırsat bilerek "Rumeli paylaşılıyor, padişah buna boyun eğecek" diyerek ayaklanmışlardır. Makedonya'da Kolağası Resne'li Niyazi Bey, Enver Paşa gibi İttihatçı subaylar öncülüğünde askerler dağa çıkarak isyan bayrağını açmıştır (Gökbayır, 73). İsyanı bastırmak için gönderilen birliklerin komutanı Şemsi Paşa bir fedai tarafından öldürülmüştür. Makedonya'dan halk adına saraya hürriyet ilan edilmesi yönünde telgraflar çekilmiştir (Tunaya, 93; Y.EE. 71-69). 23 Temmuz 1908 günü Manastır'da bir emrivaki ile Meşrutiyet ilan edilmiştir. Hürriyet Meydanı'nda Mekteb-i Harbiye Nazırı Vehip Bey meşrutiyeti müjdeleyen bir konuşma yapmıştır.

Bu Rusya'dan oldukça farklı bir durumdur. Rusya'da öğrenciler, aydınlar, işçiler gibi sivil halk kitlelerinin 1905 devrimine giden yolda esas unsur olduğunu görüyoruz. Osmanlı devriminin öncülükleri ise askerler, aydınlar, öğrenciler ve azınlıklardır. Ayrılıkçı örgütlerin merkezi olan Makedonya meşrutiyet hareketinin merkezi olmuştur. Kısa zaman sonra yaşanan Balkan savaşları, asıl nedenleri ortaya çıkarmıştır. Vehip Bey Meşrutiyeti ilan ettiği heyecanlı konuşmada "hürriyet, adalet, eşitlik, uhuvvet, prensiplerimizdir" demektedir. Bunlar esasen Fransız ihtilali sloganlarının (özgürlük, eşitlik, kardeşlik) bir kopyasıdır. Çok kullanılan Hürriyet kelimesi "liberty"nin karşılığıdır. Fransız ihtilalindeki Marianne imgesi gibi, Meşrutiyet posterlerinde Osmanlı kimliğini temsil eden masum bir bayanın çevresinde toplanan etnik kalabalıklar imgesi kullanılmıştır. Manastır'da isyanı halka anlatmanın daha kolay bir yolu olarak Osmanlı kimliğine başvurulmuştur;

Cennetmekan Kanuni Sultan Süleyman'dan beri Padişah ile millet arasına çekilen kafesi kıracağız! Bizi insan gibi yaşatacak olan usul-u meşrua-i meşverettir ki bu isteklerimizin cümlesini temin eyleyen, Kanun-ı Esasi'dir! (Altınay, 84).

Bu emrivakiler karşısında baskılara daha fazla dayanamayan II. Abdülhamit 24 Temmuz günü Meşrutiyeti ilan eden iradeyi yayınlamıştır (Kili, Gözübüyük, 65). Aslında bu mevcut Kanun-ı Esasi'nin tekrar yürürlüğe konması, tatil edilen Meclis-i Mebusan'ın toplantıya çağırılmasından ibarettir (DH.MKT. 1273-78). Anayasa sayesinde işlerin düzeleceğine olan inanç günümüze kadar geçerliğini korumuştur. Aslında aranan şey, herkes için eşit bir şekilde uygulanan hukuk düzenidir. İstanbul halkı o kadar işin dışındadır ki “hürriyetin” ilan edildiğinden gazetelerde görülen resmi tebligatla haberdar olmuştur. Yavaş yavaş hürriyet sarhoşluğu her yere yayılmıştır (Mevlânâzade, 10). İstanbul'daki hürriyet kutlamalarına tıbbiyeliler başta olmak üzere tüm yüksekokul öğrencileri büyük bir coşkuyla katılmıştır (Aktar, 111).

Mekteb-i Hukuk ve Mekteb-i Tıbbiye öğrencileri Padişah'a teşekkür ilanları yayınlamıştır. (İkdam, 5090). Babıali ve Yıldız Sarayı önünde medreseler de dahil olmak üzere yüksekokul gençliğinin ve halkın dozu giderek artan kutlamalarından zamanla Padişah ve yönetim kışkılanmaya başlamış, esasen bunda haklı olduğunu olaylar göstermiştir. Mekteb-i Tıbbiye'de hoca olan Dr. Rıza Nur, meşrutiyet ilanını padişahın yeni bir oyunu olarak değerlendirip öğrencileri toplayarak “yaşasın hürriyet, kahrolsun istibdat” yazan pankartlarla Sirkeci üzerinden Beyoğlu'ndaki İngiliz büyükelçiliğine kadar yürütmüştür. İngiltere'nin meşrutiyeti koruyacağına inanmaktadır. Gösterilen coşkuyu kıskanan Almanya ve Fransa elçilikleri de öğrencileri davet etmiş ama gitmemişlerdir. (Nur, 244). 31 Temmuz günü Meşrutiyeti İngilizlere borçlu olduklarına inanan öğrenciler, İstanbul'a yeni atanan İngiliz Büyükelçisi Gerard Lowther'i Sirkeci garında coşkuyla karşılamış, onu elçiliğe götürecek olan arabanın atlarını çözerek elçiliğe kadar bizzat taşıyarak götürmüştür (Mithat, 199). Öyle görünüyor ki Fransız ihtilali sloganları atılsa da gönüllerdeki ülke İngiltere'dir. Tabii burada Sultan Abdülhamit'in “Alman yanlısı” politikasına bir tepki de söz konusudur.

Şeyhülislam Cemalettin Efendi ve ertesi gün Sadrazam Sait Paşa toplantı ve gösterilere son verilmesine dair tebliğ, İttihat ve Terakki Cemiyeti 7 Ağustos günü “artık herkesin işine gücüne gitmesini” isteyen bir basın bildirisi yayınlamıştır. Zaman geçtikçe olaylar kontrolden çıkmaya başlamıştır. Meşrutiyetin ilanı öğrencileri, askerleri tatmin etmiş benzememektedir. Bir kez Pandora'nın Kutusu açılmıştır. Askeri okullar, Tıbbiye, Mülkiye öğrencileri Babıali Arz Odası'nın önünde miting yaparak, yeni kurulan meşrutiyet hükümetini kutlamışlardır. Bir öğrencinin yaptığı konuşmada “Kanun-ı Esasi'nin Mithat Paşa'nın kanıyla yazıldığını” söylemesi saray ve hükümet kanadında tedirginliği artırarak toplantılara son verilmesi yönünde tebliğ yayınlanmıştır. Bir yandan göstericileri yatıştırmak için tavizler verilmektedir. Göstericiler Zaptiye Nazırı'nın azledilmesini sağlayınca kendine güvenleri artmış, ülke çapında belirledikleri bazı idarecilerin değiştirilmesini, Rumeli, Anadolu ve Trablusgarp'taki siyasi tutukluların tamamının serbest bırakılmasını sağlamışlardır. O kargaşada padişahın ilan ettiği genel afa-

suçlular şehre yayılmış, İstanbul güvensiz bir şehir haline gelmiştir (TFR.I.A. 40-3923; Dölen, 368).

Meşrutiyetin coşkuyla karşılanması ister istemez Saltanat makamına bir tepki anlamına gelmektedir. Özellikle Harbiye öğrencileri tavırlarını ortaya koymaktan çekinmiştir. Meşrutiyetin ilk kurban bayramı merasimine Sultan, Harbiye öğrencilerini de davet etmiştir. Daveti zoraki kabul eden öğrenciler verilen ikramları reddetmiştir. (Ali Cevat, 23) 17 Aralık 1908 günü yeni seçilen Meclis-i Mebusan'ın açılış merasiminde Babıali'ye giden caddeleri dolduran Tıbbiye, Mülkiye, Hukuk ve idadi öğrencileri, geçen mebus araçlarına coşkuyla alkış tutmuşlardır. Öğrencilerin siyasete yakın ilgisi olacakların habercisi gibidir (Yalçın, 56).

1909'a geldiğimizde mecliste büyük çoğunluğu ele geçirmiş olan İttihatçılar rakiplerini sindirme politikası gütmektedir. O zamana kadar her yerde haykırılan hürriyet, serbestlik gibi sloganlar artık iktidar tarafından hoş görülmemektedir. Siyasette İttihatçılarla Prens Sabahattin'in başı çektiği liberal Ahrarcılar arasında rekabet sertleşmektedir. Öğrenciler arasında İttihatçı iktidarı destekleyenlerle muhalif liberal Ahrarcılar olmak üzere iki ana akım ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki'nin ocağı olan Harbiye muhalefetten çekilmiştir. Sivil alanda, basında ve öğrenciler arasında tepkiler büyümektedir. Bunlara ordu içindeki alaylıları, modern eğitimden geçmeyen asker ve subayları da eklemek gerekir.

Muhalifler 26 Mart 1325 (8 Nisan 1909) günü Sultanahmet'te İttihat Terakki karşıtı bir miting çağrısında bulunmuş, öğrencilerin bir kısmı katılacağını bildirmiştir. Fakat önceki gece, muhalif yayın organı olan Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Galata Köprüsü'nde vurularak öldürülmüştür. Katil yakalanamamıştır fakat genel kanı, bu işi İttihatçıların yaptığı yönündedir. Bir rivayete göre katil onu Serbesti yazarı Mevlânâzade sanarak yanlışlıkla vurmuştur (Mevlânâzade, 17). Ertesi gün Mülkiye Mektebi'nde Siyasi Tarih dersi veren İkdam gazetesi başyazarı Ali Kemal Bey Mülkiye'deki dersine geldiğinde cinayetten İttihat Terakki'yi sorumlu tutarak çok üzgün olduğunu, bu nedenle ders yapamayacağını söylemiş, heyecanlı konuşmasıyla öğrencileri tahrik etmiştir. Hukuk Mektebi'nde de öğretim üyeleri aynı tavrı sergilemiştir; *Hürriyete, kanuna karşı işlenmiş bir suça karşı hakkın müdafası elbette memleketin vicdan ve idrakini temsil eden Daru'lfünun'a düşmektedir* (Aktar, 135).

Daru'lfünun öğrencileri kendilerine katılan halkla birlikte önce Babıali'ye giderek cinayeti protesto etmişlerdir. 8 Nisan günü yapılan cenaze merasiminde yükseköğretim gençliği ve medrese öğrencileri önemli bir yer tutmuştur. Öğrencilerin, özellikle Hukuk ve Mülkiye Mektebi öğrencilerinin siyasi olaylara aktif katılımı üzerine Meclis-i Maarif Kararı ve Maarif Nezareti'nin 30 Mart 1325 (12 Nisan 1909) tarihli tezkiresi gönderilse de ertesi gün patlak veren 31 Mart isyanı nedeniyle ancak 18 gün sonra Tıp Mektebi Meclis-i Muallimini'nde okunup ilanına karar verilebilmiştir. Kararname öğrencilerin günlük

siyasetle uğraşmasını yasaklamakta, buna uymayanlarla ilgili cezaları düzenlemektedir (Dölen, 371; Unat, Samastı, 68). Karara muhalif davranan öğrenci kayıt silmeye kadar cezalandırılacak, sınıf bütünüyle katılırsa ders tatil edilebilecektir. II. Abdülhamit devrinde şikayet edilen uygulamalar bir bir geri gelmiş görünmektedir.

Sultan Abdülhamit'in düşürülmesiyle sonuçlanan 31 Mart sürecine giderken yükseköğretim gençliğinin oynadığı rol, o zamandan günümüze bir model olarak Türkiye'de siyasi kültürün temel özelliklerinden birisi haline gelmiştir. Alaylı askerlerin, medrese öğrencilerinin kışkırtılması, Derviş Vahdeti gibi provokatörlerin, yabancı misyonların rolü, 31 Mart'ın günümüze kadar tartışılan konularıdır. Sonuçta anayasa ve meşrutiyetin ilanından sonra geriye kalan amaca da ulaşılmış, II. Abdülhamit tahttan indirilmiştir. Rus Çarının kendisine sadık Kazak muhafızları vardır. Onları kullanmış, Kanlı Pazar yaşanmış, 1906'da Anayasa'nın ilanına kadar onbinlerce insan öldürülmüştür. Çar II. Nicolas ve hanedanı bunun bedelini 1917 Sovyet devrimiyle ödemiştir. Katliamdan kaçabilen Rus soylularının önemli bir kısmı Osmanlı topraklarına sığınmıştır. Sultan Abdülhamit'in de kendine sadık saray muhafızları vardır ama onları kullanmamıştır. İç çatışmadan, kan dökülmesinden kaçınmak için anlaşmayı ve tahtından feragat etmeyi seçmiştir. İttihatçıların iktidara gelmesiyle askeri öğrenciler muhalefetten çekilirken üniversiteler ve aydınlar, anayasaya bağlı, Meclis-i Mebusan tarafından yönetilen, insan haklarına saygılı bir sistem için mücadeleye devam etmişlerdir.

5. Sonuçlar

Rusya'da 1905- 1906, Osmanlı Devleti'nde 1908-1909 yıllarında yaşanan meşrutiyet hareketi ve devrimlerde üniversitelerin ve öğrencilerin önemli bir katılımı ve etkisi olmuştur. Bu makale karşılaştırmalı bir şekilde iki ülkedeki yükseköğretim kurumlarını ve üniversiteleri bu sürece götüren koşulları ele almaktadır. Ana fikir, birbirine karşıt gibi görünen kültürlerin dünyadaki gelişmeler karşısında benzer etkiler ve tepkiler verebilmesidir. Toplumsal kültürler, sonuçlardaki farkları belirlemektedir. Bazı kültürel ve sosyal kriterler ele alınarak gelecekteki araştırmacılar için siyasi değişimlerin doğası üzerine bazı ipuçları ortaya konmaya çalışılmaktadır.

19. Yüzyılda Avrupa'da yaşanan sanayi devrimi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan siyasi ve sosyal değişimler belli bir süre sonra Osmanlı Devleti ve Rusya'yı etkisi altına almıştır. Padişah ve Çar, Yeni Dünyaya ayak uydurmak için ıslahat hareketlerine girişirken aydınlar, bürokratlar, üniversiteler gibi Batı ile temas halinde olan kesimler aracı rolü üstlenerek bu gelişmelerin toplumlarına ulaşmasını sağlamışlardır. Fransız ihtilali ve Avrupa'da 1848'de zirveye ulaşan devrim dalgası Osmanlı Devleti ve Rusya'da anayasal monarşi hareketlerinin ilham kaynağı olmuştur.

Yabancı yatırımlarla hızlı bir sanayileşme sürecine giren Rusya ekonomik olarak daha hızlı bir gelişme gösterirken köylülerin fabrikalara akın etmesiyle kent merkezlerinde

yeni sosyal sınıflar meydana gelmiştir. Özellikle II. Alexander devrinde serfliği kaldırılması, eğitimin yaygınlaştırılması gibi reformlarla birlikte toprağa bağlı mülkiyetin parçası olarak görülen köylüler (mujik) yerel yönetimlerde söz sahibi olmaya başlamış, bir kısmı şehirlerde oluşan sanayi bölgelerine işçi olarak taşınmıştır. Daha önce sadece üst sınıfların gidebildiği üniversiteler yaygınlaştıkça köy ve işçi kökenli öğrenciler de üniversitelerde okuyarak daha yüksek statüler kazanmaya başlamıştır.

Bu aynı zamanda siyasi bilincin de gelişmesine, yönetime katılma taleplerinin artmasına yol açmıştır. Geleneksel olarak iktidarı paylaşma özelliğine sahip olmayan otokratik yönetim, kalkınmayla bunun sonuçları olan sosyal refah ve siyasal katılım talepleri arasında kalmıştır. Ayak uyduramadığı ölçüde çatışmalar yaşanmıştır. Osmanlı toplumunda toprağın malı olan bir köylü sınıfı bulunmakla birlikte yükseköğretimin belli bir bürokrat, asker, devlet memuru, tüccar kesimiyle sınırlı olduğunu söylemek mümkündür. Sayıları az da olsa aydınlarla birlikte hareket eden öğrenciler ülkelerinin kaderini belirleyen siyasi olaylara büyük bir katılım göstermiştir.

Rusya'da 1905-6 yıllarında ülkede yaşanan devrim sürecinde aydınlar, işçiler ve üniversite öğrencileri öncü bir rol oynamıştır. Rus devrimi Osmanlı aydınları ve yüksekokulları üzerinde büyük bir etki oluşturmuş, Jön Türk hareketine cesaret vermiş, Sultan Abdülhamit'i endişelendirmiştir. Fakat aynı ölçüde sanayileşme sürecine giremeyen, sınıflı bir topluma sahip olmayan Osmanlı başkentinde 1908'e giderken değişimin itici gücü askerler, aydınlar ve yüksekokul öğrencileri olmuştur. Sosyal hareketler Osmanlı'da halka mal olmamış, belli bir kesimle ve devletin başkentiyle sınırlı kalmıştır.

Hanedana dayanan geleneksel monarşi yönetimi anayasal monarşi talebiyle örgüt kurmayı, eylem yapmayı "devlete karşı bir komplo" olarak değerlendirip başta sürgün olmak üzere ağır cezalarla karşılık vermiştir. Çar da Sultan da olayları yürüten kişi ve örgütleri takip etmek üzere hafiyelik, müfettişlik adı verilen istihbarat sistemi kurmuştur. "Zararlı" yayınlar üzerine sıkı bir sansür uygulanmıştır. Anayasal monarşiye geçişte dış etken olarak Osmanlı'da Batılı güçleri, onların desteklediği Balkan isyanlarını, Makedonya çetelerini, Rusya'da ise Fransız ihtilali, Napolyon ve 1848 ihtilallerinin yanında 1905 Rus-Japon savaşını sayabiliriz.

Rusya'da üniversiteler çeşitli şehirlere yayılırken öğrenci sayısı Osmanlı'ya göre oldukça fazladır. Üniversiteler, dışarıdaki örgütlerin ve siyasi partilerin etkisi altındadır. Osmanlı Devleti'nde ise üniversite hareketleri başkentle sınırlıdır. Bununla beraber meşrutiyete giden yolda en önemli siyasi kuruluş olan İttihat ve Terakki, Askeri Tıbbiye öğrencileri tarafından kurulmuştur. Öğrenciler ve siyasi gruplar Osmanlı devletinde daha çok pozitivizm ve liberalizminle desteklenen meşrutiyet hareketlerinin etkisi altında kalırken Rusya'da siyasi eylemlerde meşrutiyet monarşinin ötesinde Paris komününden ilham alan sosyalist, Marksist gruplar öne çıkmaktadır.

Arşiv (COA) Belgeleri

HR.SFR. 04.369-80. M.26-07-1903: Bulgaristan Tutra-kan şehrinde Çerkes Arif Hikmet'in arkadaşlarından Hacı Hasan'ın evinde yapılan gizli toplantı hakkında et-rafıca tahkikat yapılarak elde edilecek malumatın bildi-rilmesine dair.

Y.PRK.OMZ. 2-6. H-23-05-1317: Ziya Paşa'nın memnu eserlerinden Terci-i Bend'in Arapça tercümesinin yurda sokulmasının men edilmesi gerektiği hakkında Maarif-i Umumi Nezareti yazısı.

TFR.I.U.M.13-1236 H-22-03-1324: Meşveret gazetesinin Fransız vesair yabancı postalarla memalik-i şahaneye id-halinin engellenmesi hususunda vilayat-ı selaseye (Koso-va - Selanik - Manastır) telgraf.

Y.PRK.ASK. 111-49 H-06-12-1313: Mekteb-i Harbiye şa-kirdanına ecnebi memleketlerden muzır yayınların gön-derildiğine dair Filibe muhbiri şifresi.

ZB. 346-6 R-22-05-1322: Muzır neşriyat bulundurma su-çundan hapsedilen Mekteb-i Harbiye talebesi hakkında.

DH.MKT. 1273-78 H-02-07-1326: Kanun-ı Esasi'nin ia-de-i ahkamıyla Meclis-i Mabusan'ın küşadı için şerefsü-dür buyurulan irade-i seniyyeden dolayı memnuniyetle-rini havi İttihat ve Terakki Cemiyeti namına bir telgraf.

TFR.I.A.40-3923 H-02-05-1327: Hürriyetin ilanını müte-akip ilan edilen afv-ı umumiden istifade eden çete reisi ve afradının çıkardıkları problemlerle ilgili belge.

Y.EE. 71-69 H-23-06-1326: İttihat ve Terakki Cemiyeti adına hürriyet ilan etmesi için II. Abdülhamid'e Manas-tır'dan çekilen telgraf. İmza: Yaveran-ı Hazret-i Şehriya-rî'den Üçüncü Ordu-yı Hümayun Müşiri İbrahim (Ed-hem Paşa).

İkdam, 27 Temmuz 1908, sayı 5090.

Referanslar

- Akşin, S. (1987). *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*. İstanbul: Remzi.
- Akyüz, Y. (1985). *Türk Eğitim Tarihi (Başlangıcından 1982'ye)*. Ankara: A.Ü. Eğitim Bil. Fak.
- Anisin, A. (2014). The Russian Bloody Sunday Massacre of 1905: A discursive account of nonviolent transformation. *Politics, Groups, Identities*, 2(4), 643-660.
- Aktar, Y. (1999). *İkinci Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları (1908 – 1918)*. Ankara: Gündoğan.
- Altınay, A.R. (2008). *İnkılab-ı Azim*. İstanbul: Salkımsöğüt.
- Berdyaev, N.V. (1984). *Dostoyevski* (E. Gürol, Çev.). İstanbul: Adam.
- Bilici, F. (2008). Sacı, Antoine Isaac Silvestre de. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 35, 366.
- Bircikli, İ.B. & Maden, F. (2007). Yıldız Suikasti: Ermenilerin Abdülhamid'e Karşı Son Teşebbüsleri Bombalı Saldırı. *AAMD, XXIII(67-68-69)*, 399-424.
- Cihan, A. (2014). *Osmanlı'da Eğitim*. İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Çelik, B. (2010). Üç Kimlikli Bir Jön Türk Aydını: Dr. İbrahim (Ethem) Temo (1865-1945). *Dokuz Eylül Ün. SBF Dergisi*, 12(1), 77-98.
- Çetintaş, E. (2020). 1792 – 1815 Devrim Savaşları; Özgürlük ve Yurtseverlik Mücadelesi. *Kırşehir Ahi Evran Ün. İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi*, 4(1), 56-72.
- Çiçek, İ. (2021). *Sultan Abdülaziz'e Darbe - Yıldız Mahkemesi - Mithat Paşa'nın İdamı*. İstanbul: Alfa.
- Dostoyevski, F. M. (2005). *Bir Yazarın Günlüğü* (K. Yükseler, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.
- Dölen, E. (2009). *Türkiye'de Üniversite Tarihi I - Osmanlı Döneminde Daru'l Fünun 1863 - 1922*. İstanbul: Bilgi Ün.
- Emir, S. (2020). *Avrupa'da İhtilaller Dönemi (1789 – 1848) ve Mutlak Monarşilerin Çöküşü*. Yüksek Lisans Tezi, Malatya: İnönü Ün.
- Eraslan, C. & Olgun, K. (2006). *Osmanlı Devletinde Meşrutiyet ve Parlamento*. İstanbul: 3 F.
- Erkan, Ü. (2017). 19. YY Rus Edebiyatında Modernleşme Eleştirisi. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 21-45.
- Fortna, B. C. (2005). *Mekteb-i Hümayun, Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Döneminde İslam, Devlet ve Eğitim*. İstanbul: İletişim.
- Gençoğlu, M. (2015). Sultan Abdülhamid'in Yurt Dışı Eğitim Politikası. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(2), 33-73.
- Gogol, N. V. (2022). *Ölü Canlar* (E. Altay, Çev.). İstanbul: İletişim.
- Gorki, M. (2022). *Benim Üniversitelerim* (M. Beyhan, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.
- Gökbayır, S. (2012). *Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 61-96.
- Kazamias, A. M. (1966). *Education and The Quest for Modernity in Turkey*. London: Allen & Unwin.
- Kili, S., & Gözübüyük, A.Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri "Sened-i İttifak'tan Günümüze"*. Ankara: İş Bankası Yay.
- Kocaoğlu, M. (1995). *Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve İsyanı*. OTAM, 6(6), 195-210.
- Kuran, A.B. (2009). *Harbiye Mektebi'nde Hürriyet Mücadelesi*. İstanbul: İş Bankası Yay.
- Kurat, A. N. (1999). *Rusya Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- MacFerlane. (1850). *Turkey and Its Destiny*. London: John Murray.
- Mardin, Ş. (2003). *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*. İstanbul: İletişim.
- Mevlânâzade Rifat'ın Anıları. (1992). *Haz. M. Martı*. İstanbul: Arma.
- Mevlânâzade, R. (2017). *Türkiye İnkılabı'nın İçyüzü* (Haz. Kemal Kahraman). İstanbul: Kaknüs.
- Mithat, A.H. (2008). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Hatıralarım 1872-1946*. İstanbul: Bengi.
- Morison, D. (2020). Political Characteristics of the Student Movement in the Russian Revolution of 1905. In *1905 Le Première Révolution Russe*. Paris: Editions de la Sorbonne.
- Mosse, W.E. (1958). *Alexander II and the Modernization of Russia*. New York: Macmillan.
- Nur, R. (1992). *Hayat ve Hatıratım C.1*. İstanbul: İşaret.
- Örnek, B. (2021). Napoleon's Egyptian Experience Effects on the Ottoman State. *Journal of Communication, Sociology, and History Studies*, 1(2), 39-50.
- Özcan, A.K. (1995). II. Mahmut Reformları Üzerine Bazı Gözlemler. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Ege Üniversitesi, 13-39.

- Pushkarev, S. (1966). *Emergence of Modern Russia*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Temo, İ. (1987). *İbrahim Temo'nun İttihad ve Terakki Anıları* (Vol. 12). Arba.
- Tokgöz, A. İ. (1993). *Matbuat Hatıralarım*. İstanbul: İletişim.
- Toprak, S. (2019). Anglo-Rus İlişkilerinin Yapılandırılması Bağlamında 1908 Reval Görüşmesi. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Dergisi*, 2(2), 55-67.
- Toprak, Z. (1984). Osmanlı Narodnikleri: "Halka Doğru" Gidenler. *Toplum ve Bilim*, 24, 69-81.
- Tunaya, T. Z. (1998). *Türkiye'de Siyasal Partiler C.1*. İstanbul: İletişim.
- Turgenev, İvan. (2002). *Babalar ve Oğullar* (Çev. Sibel Akyüz). İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.
- Unat, E.K. & Samastı, M. (1990). *Mekteb-i Tibbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Mektebi)*. İstanbul: İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi.
- Wortman, R. (2013). *Nicholas II and the Revolution of 1905*. Russian Monarchy: Representation and Rule, 199-218. JSTOR.
- Yalçın, H.C. (1976). *Siyasal Anılar*. İstanbul: İş Bankası.
- Yazıcı, N. (2002). *Osmanlılık Fikri ve Genç Osmanlılar Cemiyeti*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Yelkenci, Ö. F. (2010). *Türk Modernleşmesi ve II. Abdülhamid'in Eğitim Hamlesi*. İstanbul: Kaknüs.
- Yeşil, F. (2015). Avrupalı İhtilalciler ve İstanbul. *Antik Çağdan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, C.2, 409-415. İstanbul: İSAM.
- Zubov, V. (2018). Orthodoxy As An Educational Tool in Prerevolutionary Russia. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research*, 233, 111-114.